

PLATONTÓL PLETHONIG.¹

I. Platon hatása az ókori görögségre.

A görög szellem történetében Platon az a metszőpont, melyben a régebbi fejlődésnek a legkülönbözőbb irányból jövő vonalai találkoznak s honnan viszont termékenyítő, új sugarai áradnak ki a szellemi irányoknak, melyek a későbbi korok jellemét egyenesen meghatározzák, vagy legalább is erősen befolyásolják. Az ión természetbölcselek tapogatódzó kutatásai az anyag keletkezéséről, Herakleitos magyarázata az érzéki világ jelenségeinek örökös változásáról, az eleai iskola tanítása a létező valóság tulajdonságainak meghatározásáról, Demokritos atom-elmélete, Anaxagoras tana a világalkotó észről, a pythagoreismus mystikája és számelmélete s Sokrates rationalis etikája és dialektikája úgy tűnnek fel előttünk, mint szorosan egymásba kapcsolódó lépcsőfokok, melyeken Platon szelleme felemelkedett, hogy hatalmas lendülettel átrepülje egész kiterjedésében azt a területet, melynek felfogására emberi szellem egyáltalában képes lehet. Ez a terület egyenlő a világmindenséggel, beleértve egyaránt az érzékeink alá eső és az érzékeink felett álló világot, mégis ezeknek a világoknak minden részletét nem ismerhetjük meg egyenlő módon és egyenlő mértékben. Az anyag, mely folytonos változásnak, keletkezésnek és elmúlásnak van kitéve, nem rendelkezik az igazi létezés feltételeivel s így valójában nem is ismerhető meg, mert az érzéki észrevétel még nem megismerés. A formált anyag, amint a tapasztalati világban élénk tárul, csak részben, azaz a forma erejénél és hatásánál fogva létezik s éppen

¹ E tanulmány vázлата egy nagyobb munkának. Jelen közleményt még egy második követi.

azért rávonatkozó ismereteink is csak részlegesek és feltételesek lehetnek, nem több értékűek annál, amit közönségesen «vélemény»-nek szokás nevezni. Igazi tudást, ami ezt a nevet megérdemli, csak a tapasztalati világon teljesen kívül eső, minden változáson felül álló «eszmék» megismerése nyújthat. Minden jó és szép, ami számunkra létezik, a tiszta és örökkévaló eszmék világából származik oly módon, hogy az eszmék áthatnak a mi érzéki világunkba s formát, törvényszerűséget és harmóniát visznek bele az alaktalan, rendezetlen és szüntelen átalakulásban levő anyagtömegbe. Az érzéki világtól elforduló, tiszta gondolkodás útján, mely a matematikai és dialektikai módszerek segítségével lépésről-lépésre, önmagát ellenőrizve halad előre a formák és fogalmak birodalmában. érinthetjük csak az örökké létező eszméket, igazi tudásnak kizárólagos tárgyait. Az eszmék világában legfelül áll Isten, ki Platonnál egyenlő a jó eszméjével. Őt szemlélni, vele mystikus meglátás útján egyesülni: ez az emberi életnek legfőbb célja. De itt már végződik a tudomány, mert Isten, aki forrása minden létnek és minden tudásnak, fölötte áll a létnek és a tudásnak is. De azért őt is meg kell ismernünk valahogy, meg kell szereznünk ezt a legvégső és legnagyobb lelki kincset is, mert ha ezt nem bírjuk s e nélkül a többit a legteljesebb mértékben bírnók is, ez nekünk nem használ semmit s annyi, mintha semmire sem mentünk volna Isten, azaz a «jó eszméje» ismerete nélkül. Az ő hozzá való felemelkedéshez az értelem már nem elegendő, ide egészen különleges lelkiállapot szükséges, mely alapjában véve a tudáson és pedig a legnagyobb fokú tudáson épül fel, de határozottan több és nagyobb annál. Ennek a lelki állapotnak előidézésében nemcsak egész értelmi, hanem érzelmi világunk is közreműködik, a lélek Eros karjain kiemelkedik porhüvelyéből és lát, egy pillanat alatt meglát olyan igazságokat, melyeket a logikus gondolkodás lassú lépteivel sohasem ért volna utól. A költő ihlete, a próféta látomásai, a vallásos rajongók lelki extasisa, sőt a tudós intuitiója is mind ugyanezen különleges lelkiállapot folyamányai, melyet Platon *μυζικ*-nak nevez. Ezt a célt azonban kevesen érhetik el, az igazi philosophusok, akik birtokában

a legnagyobb tudásnak fel tudnak emelkedni a legmagasabb meglátások régiójába. Mert a tudományok azok, melyek felkutatják a törvényszerűséget az ember és természet világában, a mikro- és makrokosmos jelenségeiben megnyilvánuló harmóniát, röviden az eszmék szüntelen érvényesülését az érzéki világban. Ily módon a tudomány, mely a vallásból indul ki, újra csak a valláshoz vezet vissza s azzal a megszorosabb egységet alkotja.¹

A tudomány és vallás mellett van még egy harmadik tényező is Platon bölcséletében, mely teljesen egyenrangú elemként olvad össze a másik kettővel és ez a tényező: a művészet. Nála a jó, igaz és szép ugyanegy dolognak más-más oldalról való szemlélete, más-más elnevezése. A világ, melyben a jó eszméje uralkodik, nem lehet más, csak szép. A világmindenség a maga összességében és részleteiben a legnagyobb művészi alkotás. Ez az érzéki világ, ámbár csak halvány képmása az eszmék birodalmában levő örökszép formáknak, még utáztatában is szép hatást tesz s a lélek, amely egykor látta az őseredeti mintaképeket, visszaemlékezős útján az érzéki világ fogyatkozásain keresztül is az eszményi szép tökéletességét látja.² Még szebbé válik ez a világ, ha benne a jó eszméjének hatásaként a mindent szép rendben összefoglaló harmóniát látjuk. Az égi testek nemcsak önmagukban szépek gömbalakjuknál és azon körforgásnál fogva, melyet soha nem lankadó, biztos törvényszerűséggel végeznek örökkön-örökké a világűrben, hanem szép az az összhang is, mely a heptachord hangközeinek távolságára elhelyezett planéták összmozgásában megnyilvánul s a sphaerák felséges zenéjében csendül meg.³

A világnak ezen művészi felfogása mellett nem kevésbé művészi nála az a külső forma, melybe egész philosophiáját öltözteti. Ő prózában ír, de bőségesen felhasználja a költészet

¹ V. ö. Politeia 532a—534c, 517b—c. 505a, 508e—509b, Symposium 210d—212b, Phaidros 244a—257b, VII. levél 341c—342a cd. Hermann (Bibl. Teubner.), Rohde, Psyche II. 292. sk. 1. Ræder. Platons philos. Entwicklung, Teubner, 1905. 422. 1.

² Phaidon 76b—77b, Phaidros 249c etc.

³ Timaios 33b, 38c—39d, Politeia 530d—531b.

eszközeit is, a nélkül, hogy a kettő közt vont határvonalat bármi tekintetben is átlépné. Ahogyan ír, az a legtisztább es legszebb attikai próza marad mindörökre s mégis a legfenségesebb költészet hatását teszi reánk s művészi szempontból versenyez az ó-görög költészet legszebb termékeivel. Csak az öregedő Platon műveiben (Timaios, Nomoi) vehetjük észre ezen szép egyensúly megbillenését hol egyik, hol másik irányban. Valamint tartalmilag mindaz, amit a görög gondolkodás megelőzőleg felhalmozott, valamiképpen bennefoglalatik Platon philosophiájában, úgy formailag is a nyelvbeli kifejezésnek mindazok az igazán művészi eszközei, melyeket a görög költészet és próza Homerostól az attikai drámaírókig, Herodotostól Isokrates fényesen símára csiszolt retorikájáig kifejlesztettek, úgy tűnnek fel előttünk, mint a fejlődésnek Platon felé irányuló előkészítő vonalai, hogy benne találkozzva létrehozzák a legnagyobb nyelvművészt. Már a keret, melybe philosophiáját foglalja, a költészetből és pedig a drámából van átvéve: ez a drámai dialógus, mely a gondolatokat nem kész alakjukban, hanem születésük és a dialektika útján való leszűrődésük összes mozzanataiban tárja elénk s plasticitást és eleveniséget visz az előadásba. Ugyanezen célból elvont igazságok és érzékfeletti dolgok szemléltetésére gyakran használja a symbolikus beszédet, a mythost, melyet vallásos képzeteinek közérthető kifejezésére már a primitiv görög gondolkodás megteremtett s melyet az egész görög költészet művészi törekvéseinek központjába emelt. Philosophiai alapgondolatainak megfelelően nem csupán értelmi, hanem egész érzelmi világunkra is hatni kíván, csak hogy nem az érzékek csiklandoztatása, illetve felkorbácsolása útján, amint azt a sophisticus retorika tette,¹ hanem a legváltozatosabb gondolatok érzelmi velejárájának hű és megkapó kifejezésével. Mindenütt a természetes harmóniát keresi gondolat és forma között s ezért készen kell tartania a gondolatok legfinomabb árnyalataira, az érzelmek és hangulatok egész scálájára a legmegfelelőbb nyelvi kifejezést és ő rendelkezik is mindezen eszközökkel. Az emberi

¹ v. Wilamowitz, Platon (Weidmann. 1920) I. 285.

jellemekre (Thrasymachos, Lysias, Gorgias stb.) oly pompásan tud rávilágítani már pusztán a nyelvbéli utánzással is, akárcsak a legnagyobb költő. Tud festeni a nyelvvel minden keresettség nélkül, van hangja a humorra, az iróniára, a kedélyességre, a pathosra és fenségre és ezt művészi változatossággal alkalmazza is mindenütt, a hol helyénvaló. Soha nem untat, nem fáraszt, hanem visz és ragad magával. Kerülve a retorika közönséges fogásait, de viszont elfogadva mindazt, amit igazi művészet a nyelvbéli rhythmus és kifejező erő tekintetében megalkotott, természetes útonmódon emeli fel az attikai művelt társalgási nyelvet arra a magaslatra, melyen mindent átfogó philosophiájának összes forrásai a legnagyobb tisztaságban és gazdagságban buzognak elő. Ily módon válik Platonnál a nyelvbéli művészet philosophiájának egyik lényeges alkotóelemévé. Ez a művészet is alkotása az örökkévaló eszméknek, igazolása a világot kormányzó és fenntartó harmóniának. És pedig alighanem a legnagyobb, ami embertől ezen a téren valaha kitelt.

A dolog természetében rejlik, hogy ezt a philosophiát, mely sokoldalúsága és egyetemessége ellenére is annyira harmonikus, kerek egésznek alkot s mely minden részletében annyira magán viseli egy hatalmas s a gondolkodás élességével, az érzés mélységeivel és a kifejezés művészetével mindent átfogó egyéniségnek bélyegét, a maga egészében senki sem utánozhatja s nem is viheti tovább. A történet folyamán nem született még egy második Platon. Az ő philosophiája annál kevésbé szolgálhatott a maga egészében valamely szellemi irány számára kiindulópontul, mert nem alkot a szó szoros értelmében vett rendszert, melyben a tanok dogmatikus lezárttsággal és kényelmesen áttekinthető elrendezésben foglalnának helyet, hanem a már egyszer elért eredmény újabb és újabb meggondolásnak vettetik alá s egy folyton kutató, tanuló és bíráló lélek tükrében majd ezt, majd azt az alakot mutatja. A Politeiában lefektetett államelméletét élete vége felé a Nomoi-ban átdolgozza s főként a gyakorlati keresztülvihetőség szempontjából erősen módosítja, Parmenidesében pedig éppen egész philosophiája sark-

pontját, az eszmetant veszi oly szigorú bíráló alá, hogy ez megnyugtató ellenérvek hiányában meginogni látszik. Ezzel a szigorú önkritikájával, mely egész philosophiáján végigvonul, azt akarta kifejezni, hogy a tudományban nem lehet megállás, minden emberi elmélet megtámadható s csak a folytonos vizsgálódás biztosíthatja a haladást s mentheti meg az emberi szellemet attól a veszedelemtől, hogy egy hibás álláspontban fogva maradjon.

Platon élete munkája arra volt hivatva, hogy philosophiájának, melyben minden egyesítve volt, ami csak vonzhatta az emberi szellemet, egyes alkotó elemeivel hasson az illető korok és egyének hajlamai szerint, mert — mint a történet megmutatta — őt mellőzni, mellette figyelem nélkül elhaladni, az európai művelődésnek egyetlen számottevő korszaka sem engedhette meg magának.

A platoni philosophiának elemeire való szétbontása kezdődik már az ő nagy tanítványánál, Aristotelesnél, aki a mestere által létrehozott gyönyörű összhangot tudomány, vallás és művészet között szándékosan föladja s a három közül erősen kiemeli a tudományt, míg a másik kettőt háttérbe szorítja. A tudás körébe csak az tartozik, amit értelmünkkel felfoghatunk, értelmünk pedig csupán a fogalmi és tapasztalati világ határain belül mozoghat. Az eszmék léteznek ugyan, de nem a dolgokon kívül, egy más világban, hanem magukban a dolgokban, mint formák, melyek az anyagba szállva azt a lét magasabb fokára emelik. Ily módon akarta Aristoteles a platoni eszmevilágot megszüntetni, de hogy ez mily kevésbé sikerült neki, mutatja az a következtetés, melybe Metaphysikájában keveredik, mikor a dolgoktól elvonatkoztatott formákban látja a tudás igazi tárgyát.¹ Elszáll Eros, el az ihlet és a művészi világszemlélet, marad a pusztá ész és a tapasztalat; amit e kettő útján felfoghatunk, az a realitás, melynek birodalmában Aristoteles hatalmas és rendszeres alapvetését dolgozta ki a korabeli tudományoknak.

Aristotelesnek ez a rationalistikus és realistikus világ-

¹ pp. 1026a—1037b rec. Christ (Teubner, 1906.)

felfogása válik uralkodóvá a Kr. e. IV. század közepétől a II. század közepéig terjedő két évszázad egész szellemi életében, melyet a hellén kultúra e korbéli széleskörű elterjedéséről a hellénizmus korának szoktunk nevezni. A philosophia hova-tovább annál inkább a tiszta materialismus felé hajlik el a Stoában és az epikureismusban, melyek újra a régi ión bölcselők természettudományi alapjaira helyezik a gondolkodást. Nem ismernek magasabb célt, mint a gyakorlati életben való boldogulást s ennek mértéke szerint szabják ki a tudás határait. A tudnivalókat iskolás dogmákban foglalják össze, melyek az iskola egyes képviselőinél a részletekben némi eltérést megengednek ugyan, de lényegileg változatlanul és érinthetetlenül ismétlik ugyanazt az elméletet. A szellemi tevékenység súlypontja a tudományokra esik, melyek nem annyira új igazságok keresésében, mint inkább a régi eredmények számbavételében és magyarázatában látják céljukat. Az alexandriai és pergamumi könyvtárak körül főleg a katalogizáló és kivonatoló tevékenység virágzik. A költészetben az új-vígjáték és a mimus felelnek meg legjobban a kor ízlésének, tehát azok a műfajok, melyek a köznapi élet s benne az érzéki szerelem veristikusan finom rajzával tűnnek ki. A régi költészet nagy műfajai, melyek a hősök világába, emberfölötti cselekvések és szenvedések villámokkal terhes levegőjébe vezetnek, csaknem egészen lekerülnek az irodalmi termelés napirendjéről; a hol még említésreméltó utóvirágzás mutatkozik, mint az eposzban és a lyra némely fájában, a régi grandiosus tartalom helyébe az intim szerelem és a tudományos anyaggyűjtemény szórakoztató és tanító jellegű tölteléke lépnek. Jellemzően tükröződik vissza a kor iránya a retorikában is, mely lemond arról, hogy az attikai szónoklat nagyszabású arzenáljának felhasználásával az embert a maga egész gondolat- és érzémevilágában megragadja, hanem gyakorlati módon a legrövidebb utat választja s egyenesen és kizárólag az érzékekre kíván hatni az asianista stílus izgató rhythmusaival és bombasztikus szóvirágaival.

Hol keressük ebben a korban Platont? Ő elsősorban az általa alapított Akadémiában él tovább, melynek hívei

eleinte csaknem kizárólag az öreg Platon pythagoreista ízü számspeculatióival foglalkoznak, azonban a III. században, mikor az ellenlábás materialista iskolák kezdenek elhatalmasodni s egyoldalú dogmatismusukban megmerevedni, hatalmasan előretör Platonnak, mint a dogmák ellenségének szelleme. Arkesilaos még csak a kétkedést hirdeti a merev stoikus tanokkal szemben, de már Karneades támadóként lép fel a Stoa belső ellenmondásai ellen s szétszedve az egész rendszert, kimutatja annak tarthatatlanságát. Igaz, hogy a rombadöntött épület helyébe újat emelni meg sem kísérli. A dogmák uralma azonban meg van törve : a stoa tanainak gondos revisiójára kényszerül s igyekszik eltüntetni felfedezett fogvatkozásait. A platoni akadémia tevékenysége tehát a philosophia területén a negatív criticismusban merül ki. Positív alkotásokat e korban csak a szorosán vett szaktudományok területén mutathat fel. Itt Eratosthenes, Arkesilaos tanítványa, az, aki tudományos működésének főgyökereivel Platon szelleméből táplálkozik. Ő elsősorban egyetemes polyhistoriájával válik ki kortársai közül, melyet maga röviden philológiának nevezett (a maitól eltérő értelemben használva e szót). Egyszerűt művelte az összes tudományokat, nem sokat törődve azzal, hogy kollégái nem minden gúny nélkül «bétá»-nak nevezték, mint aki minden tudományban legfennebb csak a második helyre kerülhet. Az ő egyetemessége nem Aristotelestől, hanem Platontól származik ; ezt bizonyítja a matematika iránti szeretete s az az alapvető fontosság, melyet e disciplinának tulajdonított a tudományok birodalmában. Bevezeti a matematikát mind a geographiai, mind a históriai kutatásokba s megalapítja amott a matematikai és csillagászati földrajzot, emitt pedig a tudományos chronológiát. Ő szerkesztette először azt a dél- és párhuzamos körökből álló hálózatot, mely térképeinken alapbeosztásul szolgál ; ő kezdeményezte a fokmérést, egyes földfelületi pontok astronomiai helyzetének meghatározását s ezen eszközök segítségével elkészítette az első tudományos világtérképet. Ő már hirdette, hogy a föld körülhajózható s ezen később is emlékezetben tartot telméleti postulatumnak gyakorlati igazolása ösztönözte Kolumbust azon nevezetes

hajóútjára, melynek Amerika felfedezését köszönhetjük.¹ Nem kevésbé úttörő volt munkássága a régi görög időszámítás s ennek segítségével a fontosabb történeti tények pontos időmeghatározása körül; az általa vetett alapokon épült fel Apollodoros irányt jelölő chronológiája. Az alexandriai korban a tudományok függetlenítették magukat a philosophiától, de lassanként egymástól is; minden szak tudós külön-külön dolgozott, a maga szakjában az elérhető legnagyobb tökéletességre törekedve, de a szomszéd területekre nem sok ügyet vetve. Eratosthenes állítja helyre a megzavart összhangot, amidőn gyakorlatilag a saját tevékenységével is bebizonyítja, hogy csak a tudományok váltóvetett munkája s módszeres összeműködése hozhat igazán gyümölcsöző eredményeket. S ugyanakkor, mikor kiemelte szűkkörű elzárkózottságukból, egyszersmind magasabb célok felé is vezette a tudományokat, az utilitaristikus mellék-célokon felül a tudományban saját maga üdvét, megdicsőülését kereső emberi szellem magasztos távlataiba. Ebben is Platon igazi tanítványának mutatkozik.

Platon iskolájából származik jóformán mindaz, ami e kor astronomiai tudását teszi. Két kiváló tanítványa, Eudoxos² és pontoszi Herakleides,³ kiknek szerencsájük volt még a mestert személyesen hallgathatni, foglalták össze a platoni iskolának e téren elért eredményeit. Az előbbi állapította meg — Egyiptomban végzett tanulmányainak felhasználásával is — a csillagok helyzetét a félgömbalakú égboltozaton s számította ki pályájukat, mozgásuk törvényeit, az utóbbi fejti ki részletesen a már Platon által elfogadott homocentrikus rendszert,⁴ mely közvetlen előhírnöke volt a Samosi Aristarchos által bizonyított heliocentrikus rendszernek. Mindaz a tudományos matematika és geometria.

¹ E. Schwartz, Charakterköpfe aus der antiken Litteratur (Lipscse, 1910), II. r.³ 102 l.

² Ars astronom. ed Blass. Seneca Quæst. Nat. VII. 3.

³ Heraclides, fragm. 49. etc. ed. Voss.

⁴ E rendszerben a föld, nap és a többi égitestek a középpontban levő tűz körül forognak. V. ö. Frank, Plato und die sogenannten Pythagoreer, Halle, 1923. 207 l.

beleértve a stereometriát is (de kikapcsolva természetesen a matematika mystica-t), melyet a platoni Akadémia tanított, Eukleides híres könyvében, az *Elemekben* van összefoglalva. Ez a mű formailag is igazi mintaképe a tudományos stílusnak. Cicomázatlanul egyszerű, fogalmazásában tömör, szabatos és világos. Nem csoda, hogy Angliában ma is a legnépszerűbb tankönyvek közé tartozik.

Kiírthatatlanul élnek tovább Platon műformái, a dialógus és a levél is. Amaz inkább csak a philosophusok házi használatában, emez már szélesebb körben s eljut az uralkodók asztalára is. A dialógust Herakleides mestere szellemében fejleszti tovább történetileg nevezetes személyeknek felléptetésével s a háttérnek korrajzszerű kifestésével. Ez a forma hatott később Ciceróra és Plutarchosra.

Csak egy oldalról nem látjuk Platon szellemének semmi nemű hatását a hellenisztikus kultúra magasabb régióiban. Ez a vallásos mysticismus, a philosophiának a vallásban való kicsúcsosodása, mely sehogysem fért össze e kor erős rationalismusával. Az emberi lélekből azonban teljesen kitörülni nem lehetett ezt a vonást. Miután fölfelé nem érvényesülhetett, lefelé az alsóbb néprétegekbe vette útját s itt az orphikával egyesülve ¹ várta be azt az időpontot, mikor újból megnyílt előtte az út arra, hogy a szellemi élet legfelső szintjén is elfoglalja az őt megillető helyet.

Ez az alkalom csakhamar megérkezik a Kr. e. II. század közepén, amikor a görög szellemi életben jelentékeny átalakulás érezhető. A lökés Keletről jön, mely ósrégi időktől fogva melegágya volt a vallásos mystikának. Ha a görög tudomány a maga rationalismusával a megelőző kétszáz év alatt ki tudta is szorítani az első helyről ezt a mystikus világszemléletet még a Kelet szellemi központjaiban is, ez a siker csak pyrrhusi győzelem volt, melyben a győző kimerülten roskadt össze s türelmesen nyújtotta kezét a Kelet felől mind hatalmasabban előretörő, ellentétes szellemi áramlatnak. Már a görög philosophia belső küzdelmei is ezen cél

¹ W. Schmid a Christ-féle Geschichte der griech. Litteratur⁵, II. 1, 11.

felé mutattak; a hosszú harc a Stoa és Akadémia közt végre is kiegyenlítődesben jutott nyugvópontra. Az utóbbi lerázza magáról a skepsis és a merev tagadás szellemét s igyekszik positivebb formákba öltöztetni tanításait; az előbbibe pedig diadalmasan vonul be Platon transcendens idealismusa. Ennek az egyeztető iránynak kiindulópontja Rhodos szigete, melyet Kelet és a görögség közé ékelődő szerencsés földrajzi helyzete mintegy felavatott erre a szerepre s az őt környező hatalmak ellenére is megőrzött politikai és gazdasági függetlensége szabad fejlődéshez, gazdagsághoz s még a rómaiak előtt is tekintélyhez és befolyáshoz juttatott. Athént és Alexandriát is háttérbe szorítja a rhodosi philosophiai iskola; belőle áradnak ki a kor irányító eszméi. Ez iskola első feje, Panaitios, még át van hatva a Stoa rationalismusától, de már annak szigorú etikáját a platonismus szellemében alakítja át s az individualismus rideg szemzőgéből az emberi társadalom és egyetemes kultúra magas szempontjai alá rendeli s ily módon humánusabbá, melegebbé és æsthetikusabbá teszi. Még tovább megy ezen a téren az ő tanítványa, a syriai Poseidonios, aki egyenlő fogékonysággal a keleti mystika és a platonismus iránt ezeknek befogadására egészen kitér a Stoa eddig zárva tartott ablakait s komoly kísérletet tesz arra, hogy a tudomány és vallás Platon által megállapított, de Aristoteles óta megzavart összhangját újból helyreállítsa. Csak gyér töredékek maradtak ránk ennek az universális szellemnek sokoldalú munkásságából: de abból az intensiv hatásból, melyet a görög és római szellemi életre gyakorolt egész a Kr. u. I. század végéig s melynek szétszórt emlékei elég szép számmal ránkmaradtak, sikerült a philológiának Poseidonios szellemi képét megnyugtató biztossággal és hűséggel helyreállítani.

Jelentősége elsősorban nem abban van, hogy az összes tudományokat Eratosthenes óta nem tapasztalt egyetemes-séggel karolta fel s ezeket, különösen természettudományi téren, új felfedezésekkel gazdagította, melyek közt talán legnevezetesebb az apály és dagály váltakozásának a hold vonzásával való magyarázata. Nem is abban, hogy pathetikus és színes előadásával, mellyel az értelmén túl a kedély-

világot is erős hullámvásba igyekezett hozni, a külső formában is ledöntötte a rationalismus emelte korlátokat. Az ő főerőssége, melynél fogva századokon át irányt szabott a gondolkodásnak, abban áll, hogy az emberi dolgok mellett az istenieket s ezek okainak kutatását is teljes mértékben bevonta a philosophia körébe s a philosophiában szóhoz juttatta a theológust és a prófétát is.¹ A stoikus bölcsélet annyi új tartalommal töltötte meg, hogy ez majdnem szétfeszítette a régi alapokat és kereteket. Szerinte a világ megismeréséhez a rationalis tudomány nem elegendő; vannak dolgok, melyek csak irrationalis módon foghatók fel, pl. az általa oly nagyra tartott mantika (jós!ás) segítségével. Ennek megfelelően lelkünk is kettős jellegű. Van rationalis és van irrationalis lélek, mely utóbbi korántsem megvetendő, amint a stoikusok általában tartották. A szenvedélyek nem betegségei a léleknek, hanem annak háztartásában természetes és fontos szerepet töltenek be.² Tisztán érzi és hirdeti az érzékeink felett álló, transcendens világ létezését, melybe nemcsak az isteneket foglalja, hanem mindazt, ami az emberben és a természetben isteni. Éppen ez a világ az igazi; az érzékeink alá eső csak tökéletlen megnyilvánulása annak. A philosophia az, amely az embert abba az igazi világba visszavezeti s az istenséggel újra egyesíti. Ily módon kereszteződik nála a stoikus pantheismus a platoni eszmetannal. Scipio álma Cicero *De re publica*-jának VI. könyvében, mely kétségkívül Poseidonios hatását tükrözi vissza,³ fogalmat nyújthat azokról a mystikus látomásokról és jóslatokról, melyek segítségével ez a nyugtalan szellem a természet és a lélek titkaiba behatolni igyekezett. A minta itt is Platon, csak hogy a platoni Eros helyébe, aki a lelket a tudás orgiáiból vezeti az extatikus meglátások felé, a mystikának népies és könnyebben elérhető formái lépnek.

Ez a philosophiai eclecticismus, melyet Poseidonios megalapított, válik uralkodóvá azon idő alatt, míg az ő

¹ Schwartz, *Charakterköpfe* I. r.³ 97. l.

² Galen. V. 429. K.

³ P. Corsen, *De Posidonio Rhodio Ciceronis in libro I. Tusculanarum et in Somnio Scipionis auctore*, Bonn. 1878.

befolyása tart. Stoa, platonismus és aristotelismus egy rendszerbe olvadnak össze, mely az egyéniségek szerint hol az egyik, hol a másik oldalt emeli ki jobban a többiek rovására, de amely ezentúl már a keleti mystikának is kénytelen helyet adni az egyesülésben. Csak egy irányzatnak nem lehet helye ebben a tágkörű összefoglalásban, az alapjában véve atheista és kultúra ellenes epikureismusnak, melyet a többi philosophusok általános, közös ostrom alá fogtak. Typikus képviselője ennek az egyeztető, jobban mondva egybekapcsoló iránynak prusai Dion, az aranyszájú vándorprédikátor, ki erősen moralizáló beszédeiben egészen nyugodtan használja egymás mellett a Stoának két ellentétes végletbe, majd a cynismus, majd a platonismus felé hajló ellentmondásait, néha egyenesen a vulgaris ethikába csap át s nem ismeretlenek előtte Zoroaster és az ind brahmánok tanítása sem. Theológiája és természetbölcselete Poseidonios hatását mutatja. De legnagyobb bámulattal van eltelve Platon iránt, akit a leghellénebbnek tart az összes philosophusok között, akit nemcsak számos gondolat átvételében, hanem Demosthenes és Xenophon mellett a formában és stílusban is utánozni kíván.¹ Ez azonban nem mindig sikerül neki: a dialógust nem bírja sokáig s csakhamar áttereli az értekező előadásba.² Nyelve is kiforratlan keveréke még a különböző stílusoknak, melyek közt helyenként még vulgaris elemek is felbukkannak, de mindenütt érezhető a nagy attikai stílművészek nyelvbéli tisztasága és szépsége után való erős vágyakozás.

A kor szellemének megfelelő, új stílusért való küzdelem napirendre tűzi a legtökéletesebb stílusminta kérdését, amely ez időszakbeli elméleti retorikai irodalom középpontjába kerül. Érdekes megfigyelést nyújt ezen a téren is a különböző nézetek evolutiója, mely végső kifejlésében Platon és a nagy attikai prózáírók felé mutat. Valamint a philosophiában az epikureismus, úgy a retorikában az asianismus a közös támadási célpont; ennek kárhóztatásában az elmélet emberei

¹ Borysthenitica p. 8, 6 ed. Arnim.

² R. Hirzel, Der Dialog II, 117.

mind megegyeznek. Ezzel szemben az atticismus lesz a jelszó. Eltérés csak abban van, hogy a sok attikai író közül melyik legyen a minta. A sicíliai Caecilius Lysias egyszerűségében is *gratiosus* stílusát ajánlja s a római atticisták tényleg az ő utasításához tartják magukat. A halikarnassosi Dionysios már ezzel nem elégszik meg. Ő Poseidonios szellemének varázsa alatt áll s amint mestere a philosophiában, úgy ő a rhetorikában veti meg alapját az eklekticismusnak. Rhetorikai rendszere tulajdonkép keverék, mely platoni, stoikus, peripatetikus és isokratesi elemekből áll. Lysiaszal szemben Platont s különösen Demosthenest becsüli sokra. A pathos felébe emelkedik a rationalismusnak és empirismusnak. Még határozottabban csatlakozik Platon szelleméhez *A fenségesről* szóló irat, mely hamisan Longinus neve alatt van hagyományozva. Ez a szónoklat célját nem a meggyőzésben, hanem a lelki elragadásban látja.¹ Egész érzelmi világunk megragadása útján a lelket magasabb régiókba emelni, melegség, fenség és nagyvonalúság eszközeivel enthusiasmust idézni elő, a mystikusnak a rationalis felett való mindenkori kiemelésével, ez az, amire a szónoknak törekednie kell. Azokat a régi nagy mestereket pedig, akik ezt az ideált megvalósították, herosokként kell tisztelni s csakis ezeket érdemes követni.

Ennek a kornak egész eszmevilágát a maga sokoldalú változatosságában tárja elénk közvetlenül az új korszak kezdete előtt Plutarchos, kinek rendkívül termékeny irodalmi munkásságában a kor összes szellemi áramlatai, beleértve a Kr. e. I. század óta lábrakapó új — pythagoreismust is, visszatükröződnek, kivéve a csak polemikus módon említett cynismust és epikureismust. Ő Platon követőjének vallja magát s tényleg az Akadémiában nyerte kiképeztetését, innen hozta magával a matematika iránti szeretetet s a nagy tiszteletet Platon iránt, kitől a dialógus fölépítésében gondolatokban számos reminiscentiát találunk irataiban. De abban, hogy Platon igazi lényegébe behatoljon,

¹ I, 4, p. 3. ed. Vahlen⁴ (Teubner): XIII. 2, p. 31. Platont tartja a próza Homerosának, aki leginkább képes stílusával enthusiasmust kelteni.

megakadályozta őt Poseidoniosnak közbeékelődő szelleme. Éppen bölcséleti világnézete sarkalatos részében, az ismeretelméleti kérdésben, főleg a rhodosi mestertől függ. Ő is azt vallja, hogy az értelemnek szüksége van isteni megvilágításra, ami részben a mantika, részben a démonok (isten és ember közt közvetítő, misztikus közlények) segítségével történik.¹ Ez a mystikus vonás élete vége felé mindjobban úrrá lesz lelki világán s mint delphibeli pap a philosophiából egészen theológiát csinál. Ethikai felfogásának melegsége és philanthropiája, mely a rhodosi iskolán keresztül ismét csak Platonra megy vissza s oly sok hasonlóságot mutat a keresztyénséghez, teszik harmónikus egyéniségét annyira rokonszenvenné a késő utókor előtt is. Ő a világirodalom egyik legnépszerűbb írója. Nagyban elősegítették népszerűségét tanításainak gyakorlati célzata, encyclopædikus jellege, mellyel a korabeli tudás kincseit, bár minden eredetiség nélkül, de annál világosabban foglalja össze s vonzó előadási módja, mely soha ki nem fogyva az anekdoták és sententiák beszövésében, a tanulásgost mindig az érdekessel tudja fűszerezni és frissíteni.

Plutarchos világnézetében nagy szerepet játszik gonosz világlélek, mint Istennek ellentéte, mely az anyaggal egyesülve minden bajnak és rossznak forrása. (De Iside et Osiri de cap. 46. etc. v. II. p. 519. Bern.) Ezzel a görög philosophia még jobban elhajlik a keleti vallások felé. A folyamat tetőpontjára jut Philonnál, aki megkísérli kapcsolatba hozni a görög philosophiát a zsidó vallással. Minden törekvése arra irányult, hogy Mózes tanainak a görög gondolkodás legfőbb eredményeivel való megegyezését kimutassa, ha másként nem lehet, hát a stoikusoktól eltanult allegorikus magyarázat segítségével is. E célból széles körben felhasználja az egész görög irodalmat; igen sokat merít Platonból, kinek dualismusa és eszmetana a Poseidonios-féle démonológiával és a zsidó angyalhittel kereszteződik nála.² Nagy szerepet játszik nála a logos, amely Isten képmása, a teremtés eszköze és a világnak a lelke egyszerre. Megszemélyesítve pedig a logos

¹ V. ö. De E apud Delphos cap. 6. (Moralia v. III. p. 7.), de defectu oraculorum cap. 10. (v. III. p. 82.) ed. Bernardakis.

² De plantatione, ed. Pfeiffer (vol. III.), p. 92.

Isten elsőszülött fia, a főangyal, ki a teremtés után is közvetít Isten és az emberek között. A platonai Akadémiában (v. ö. Polit. 531 l.) a logos a léleknek az a tevékenysége, mely által tudományos ismeretre tesz szert. Tovább fejlesztik ezt a stoikusok, akik a logos egyenlőnek veszik a világban uralkodó törvényszerűséggel. Philon átvéve a platonikus-stoikus tant, Isten és ember közt legfőbb összekötő kapoccsá építi ki. Ismeretes, hogy ez a tan milyen mély nyomokat hagyott az Újtestamentumban, különösen János evangéliumában.¹ De az a híd, melyet Philon a platonizmus és Mózes tanai közt emelt, még mélyebb hatást tett a keresztyén egyházatyákra, akik tőle tanulták meg, miként lehet görög philosophiai gondolatokkal a keresztyén theológiát gazdagítani. Az érzéki megismerés helyességében való kételkedés, eifordulás az anyagtól, mely minden bajnak forrása, a törekvés az Istennel való egyesülés felé a vallás segítségével, ezek azok a főgondolatok, melyek által a platonizmus megtalálja útját a keleti túlvilági vallásokhoz s előkészíti a lelkeket a közelgő keresztyénség befogadására. A keresztyén dogmatörténet egyik legkiválóbb ismerője mondja Philonról, hogy Keleten őt a keresztyének sokkal inkább becsülték és a magukénak tekintették, mint Nyugaton Vergiliust és Senecát.² Az ő példája és elmunkálatai nagyban megkönnyítették Clemens és Origenes korszakalkotó theológiai munkáját.

A Kr. u. II. és III. század megint egy új és önmagában jól elhatárolt korszakát alkotja a görög szellemi élet fejlődésének. Az egyensúly, melyet a Poseidonios-féle mpstikával kiegészített philosophiai eklekticizmus a különféle szellemi erőtenyezők közt létrehozott, most megbomlik, a mérleg

¹ V. ö. Philon de migrat. Abraham. vol. III. p. 412. de mundi opiticio vol. I. p. 12. de profugis v. III. p. 228. (ed. Pfeiffer, Erlangen, 1820). — «L'auteur qui a écrit le Prologue (du quatrième évangile) était, non pas frotté d'un vernis de théologie philonienne, mais nourri jusqu' à la moelle de philosophie religieuse judéo-hellénique». (Réville : Le quatrième évangile II. éd. Paris, Leroux, 1902. 105. l.) «Ce Logos n'est autre chose qu'une combinaison des Idées platoniciennes et de la Causalité universelle du panthéisme stoicien». (Réville, i. m. 88.)

² Harnack: Die Überlieferung etc. (Gesch. d. altchristl. Litt. 1893.), 859. l.

teljesen a mystikum, a vallás javára billen. A tudomány s a rá alapított philosophia önálló alkotásra való képtelenségében félenken húzódik vissza a vallásos rajongás előtt, mely e korban kizárólagos uralommal veszi birtokába a lelkeket. Ez a hangulat elsősorban a meglévő vallások keveredésében, synkretismusában keresi kielégülését, de csakhamar éppoly csaiódottan fordul el tőle, mint előzőleg a philosophiai eklekticismustól. A sok kísérletezésben kimerült lélek új vallásra áhítozik. Új vallásra, mely a maga belső, mindent átfogó erejével képes egyesíteni a politikailag a hatalmas római birodalomban összekapcsolt, de lelkileg százféle sectára széthulló emberiséget s alkalmas arra, hogy a görög tudomány és bölcsészet legértékesebb kincseit is felszívja magába.

Két komoly kísérlet történik ebben az irányban, melyek egymással versenyezve küzdenek a győzelemért. Az egyik a gnostikusok vallása, a gnosis, mely a görög philosophia és a keleti vallásos mystika egyesítésének századok óta kipróbált útján indul el,¹ csakhogy kiveti tarisznyájából az empirikus tudomány és az aestheticismus súlyos és csábító nehezékeit, hogy annál könnyebben emelkedhessék fel az érzékfeletti világba Istenhez. Az út és mód, ahogyan a lélek a gnostikusok tanítása szerint eljuthat a gonosszal egyenlő anyagvilágból az Istennel való mystikus egyesüléshez, a régi philosophia és vallásos mystika jólismert recipéinek bonyolult összelegyítéséből állott: éppen ezért nem felelt meg az «új vallás» követelményének. Az a merev tagadó szellem pedig, mellyel az anyaggal együtt a természet és művészet minden alkotását a rossz és a csunya világába utalták s attól teljesen elfordultak, egyenesen visszariasztotta a műveltebb és szebb lelkeket, a kik minden vallásos rajongás ellenére is élenken megőrizték a görögség hagyományos szépérzékét s éppen ebben a korban a régi művészet és retorika újjászületését készítették elő a classicismusban. A gnosis tehát rövid, de heves küzdelem után kénytelen

¹ L. a legújabb felfogást a gnosis eredetéről Leisegang: Die Gnosis, Lipcse, 1924. c. művében.

volt meghajolni diadalmas versenytársa, a Krisztus vallása előtt, melynek nagy ereje ép abban állott, hogy nem akart lenni sem philosophia, sem tudomány, sem mystika, hanem egysesgyedül: vallás. Az út, melyen Krisztus követői az embereket Istenhez közelebb vinni igyekeztek, rendkívül egyszerű és mégis rendkívül hatásos volt: ez az az út, melyet Krisztus a maga tanításaival és élete példájával megmutatott. A mindent átfogó szeretet, melynek legszebb gyakorlati példáit Krisztus élete és halála adta s mely az embert Krisztuson át Istenhez s ugyancsak ő rajta keresztül minden embertársához elvezette, azokhoz is, sőt azokhoz elsősorban, akik eddig szegénységüknél, elhagyatottságüknél, testi és lelki fogyatkozásaiknál fogva minden kegyelemből és üdvösségből kizárva érezték magukat, lebirhatatlan erőnek bizonyult, mely minden földi hatalom és tudomány ellenére is futótűzként terjedt el a görög kultúra és a római birodalom egész területén. A szeretetnek ez a vallása valóban új vallás volt, amilyenre a régi tanoktól agyongyötört korszellem áhítozott. Platon Erosa csak az ideák világa után sóvárgott s annak a kevés kiválasztottnak jutott osztályrészül, akik már birtokába jutottak az összes tudományoknak. A Stoa és platonismus egyesüléséből származó philanthropia, mely még Plutarchosnál található legtágabb formájában is megáll az emberi törvények korlátainál,¹ legfennebb csak az embereket fűzi össze egy bizonyos határig a kölcsönös segítség és együttérzés kötelékeivel, de az embernek Istenhez való viszonyában más utakat követ. Azt a szeretetet, mely Krisztus által Istent és embert, embert és embert minden megszorítás nélkül összefűz egy megbonthatatlan egészszé, a krisztusi evangélium hozta be ebbe a világba s ezzel aratott minden más vallás és philosophia felett győzelmet. És éppen ezért, mert a keresztyénség nem volt filozófia, sem tudomány, meg volt az a kiváltsága is a többi, valamely philosophia irányában orientálódó vallással szemben, hogy szabadon és elfogulatlanul léphetett hozzá a tudomány és philosophia kincseihez s kiválaszthatta belőlük a lényegének leginkább megfelelő, értékes elemeket:

¹ Vit. Dion. 58. vit. Timoleon. 33. ed. Sintenis.

Ezt a lépést meg is kellett tennie, ha a görög-római világ műveltebb rétegeit is tartósan magához akarta kapcsolni. Ösztönszerűleg hatott a gnostikusokkal folytatott harc is, melyben a keresztyén tanok először jöttek érintkezésbe a görög philosophiával. Már korán létesült az alexandriai katecheta-iskola, mely a hitoktatás mellett általános műveltséget is adott s harcosokat nevelt és fegyvereket kovácsolt a philosophiailag képzett ellenfelek támadásainak elhárítására. Ebből az iskolából került ki Clemens egyházatyja, aki először szólaltatja meg a keresztyén tanokat a görög irodalom sajátos formáiban s a görög philosophia legnemesebb tanításaival való egybehangzásuk kimutatásával alapját veti meg a tudományos keresztyén theológiának. Az igazi gnosis a görög philosophia és tudomány által megalapozott krisztusi tanítás. A hit önmagában is elegendő ugyan, de csak ezen gnosis által nyer megfelelő szilárdságot és biztosságot. A görög philosophusok — bár gyakran eltérnek az igazságtól — azért egészben véve mégis a legjobb előkészítők a krisztusi igazságok teljes megszerzéséhez.¹ Az általa vetett alapokon azután Origenes biztosan építi fel a keresztyén theológia és dogmatika rendszerét. Ő már az alexandriai tudomány egész arzenálját felhasználja szentírásmagyarázataihoz s polemikus, apologetikus és dogmatikus irataiban, bár gyakran küzd a görög philosophia ellen, leghatásosabb fegyvereit mégis ennek gazdag tárházából meríti. S itt néha oly messzire ment, hogy gondolatai Istenről, a világról, az emberről néha alig különböznek a pogány görög philosophusok tanításaitól, amiért a későbbi egyházatyáktól megrovás is jár neki, viszont ellenfelei örömmel ismerik el, hogy több platonismust, mint keresztyénséget találnak irataiban.² Mert Platon és követőinek, különösen Philonnak szelleme az, mely leghamarább megtalálja útját a

¹ Stromateis VII, 56—57 (p. 41—42) ed. Stählin (Gr. Chr. Schr.), Lipcse, 1909.

² Ez áll különösen a teljességében csak Rufinus fordításában fennmaradt «De principiis» c. művére (ed. Koetschau az egyházatyák berlini kiadásában, Origenes V. Lipcse, 1913.) v. ö. c. Cels. VII, 38, 42 ; IV, 48 ; III, 41 etc. ed. Koetschau Orig. I.

keresztyénséghez s megtöltve azt philosophiai és tudományos tartalommal biztosan emeli fel a korabeli képzettség legmagasabb színvonalára. Isten megismerése, mely fölötte áll a közönséges vallásgyakorlatnak, alkotja legfőbb célját a keresztyén philosophusnak is. Ez az esoterikus keresztyénség szembeállításával az exoterikussal. A kettő közti elválasztó vonal a platonizmus, mely az esoterikus tanban túlsúlyra jut a keresztyén eszmék felett.

De ime Platon szelleme előretör egy másik áramlatban is, mely a kor általános irányának megfelelően szintén a vallásban csúcsosodik ki, de úgy megalapozásában, mint végső kifejlésében sokkal szorosabban tartja magát a görögség nagy nemzeti hagyományaihoz, mint akár a gnosis, akár a hellénizált keresztyénség. Ez az újplatonizmus, mely Platon philosophiájának épp azt a részét újítja meg szinte kizárólagos hangsúlyozással, melyet maga Platon is minden emberi törekvés legfőbb céljául jelölt meg, t. i. a léleknek Istennel való mystikus egyesülését az ekstasis útján. Minden tekintetben úgy jelenik meg előttünk ez a mozgalom, mint az újjászületésben levő régi görög művelődésnek tervszerű szellemi reakciója a már jól megszervezett és diadalmasan előrenyomuló keresztyénséggel szemben, mely a maga fanatizmusában nemcsak a régi görög vallás és cultus, hanem az irodalom és művészet szép alkotásait is megsemmisítéssel fenyegette. A válságos pillanatban megjelenik Platon szelleme a hellén muzsák célbavett alkotásai fölött, hogy az értük aggódó lelkeket egy utolsó nagy küzdelemre hevítse és egyesítse. Ugyanonnan indul ki, hol a rivális áramlatok is főhadszállásukat tartják, az e korban újból vezetőszerepre jutott Alexandriából. Ammonios Sakkas, a keresztyén hitről kitért egyszerű napszámos hinti el az új tan csiráit. Írásba nem foglalt semmit, csak szóbelileg tanított intim körben, de tanítványai közül került ki Plotinos, ki először foglalta írásba az újplatonizmus rendszerét, rányomva arra nagy gondolkodó egyéniségének bélyegét. Alapgondolata egészen platonizmus. Isten előtte is egyenlő a jó és szép eszméjével, aki azonban nemcsak érzékeink, hanem értelmünk számára is elérhetetlen magasságban áll. És a léleknek mégis meg kell

találnia útját hozzá. Az út a léleknek az érzéki világtól elfordított, befelé irányuló, contemplatív tevékenységéből indul ki s az intuitio és ekstasis fokozatain keresztül emelkedik az eszmék világán is felül Istenhez.¹ A speculativ gondolkodás itt még teljesebben elszakad a tapasztalati világtól, mint Platonnál. A tudomány főleg a gondolkodás alaptörvényeire, a formális logikára szorítkozik, melyben Plotinosnál még Platon, de követőinél már Aristoteles a mester. A mystikumhoz való erős vonzódás pedig maga után vonja a mantika, mágia és démonológia jogosultságának elismerését is. Mégis a tudományt és művészetet nem veti el teljesen Plotinos, hanem — ha le is fokozva a második sorba — megtartja, mint alkalmakat arra, hogy belőlük a lélek a maga mystikus felemelkedéséhez ösztönzést és útmutatást meríthessen. Nem veti el a régi görög cultus és költészet alkotásait sem, hanem igyekszik az allegorikus magyarázat segítségével a maga vallás-philosophájának megfelelően értelmezni. Szeretettel őrizi az egész görög szellemi világ kincsházát s ebben különbözik legélesebben a gnostikusoktól s részben a keresztyénségtől is, mely mindazt kárhoztatta belőle, ami tanaival nem volt összhangzásba hozható. Plotinos tanítványa, Porphyrios, igyekezett mestere tanításait gyakorlatiasabbakká tenni, a hagyományos görög kultúrával bensőbb összhangba hozni. Példákon mutatja ki, hogy az új tan tulajdonképpen nem egyéb, mint a régi cultuszok és mythosok rejtett értelmének magyarázata. Mindaz a mystikum, mely a régi jóslatokban, mágikus szertartásokban, a költők és philosophusok alkotásaiban jelentkezik, csak természetes betetőzését találja az új-platonismusban. Gyakorlati útmutatásokat ad arra nézve, hogy miként lehet elnyomni a testet askesis és vegetarianismus által s ily módon megkönnyíteni a léleknek az érzéki világból Istenhez való emelkedését.² Ő abban is a gyakorlat emberének bizonyult, hogy egy hatalmas vitairatban veszedelmes támadást intézett a félelmetes versenytárs, a keresztyénség ellen, mely nemcsak cáfolat, hanem pontról-pontra való

¹ Enn. V. 5, 7. ed. Volkmann (Teubner).

² De abstinentia II. 31 etc. ed Rhoer (Traj. ad Rhenum).

bizonyítása akar lenni annak, hogy az újplatonizmus minden tekintetben különb a krisztusi tanoknál. Hogy milyen nagy jelentősége volt ennek a munkának, mutatja az, hogy még késő évtizedek múlva is szükségesnek tartották a keresztyének cáfolgatni. Viszont az apostata Julián császár keresztyénellenes magatartásának legfőbb érveit e műből merítette.

Legrosszabbul jár ebben a korban a tudomány, melynek az antirationalis irány a kutató szellem teljes elapasztásával főleleterét vágja keresztül s amely éppen ezért régi tudományos eredményeknek encyclopædikus összehordásában merül ki. Ennek is meg van azonban az a jó oldala, hogy értékes anyagot mentenek meg a pusztulástól az utókor számára. Így cselekszik Ptolemaios a geographiai és astronomiai tudásnak sokszor téves és kritikátlan, de az egész területre kiterjedő egybefoglalásával; így Galenos, kinek az orvosi tudomány terén Hippokrates és iskolája vívmányainak bőbeszédű taglalását köszönhetjük, de akinek figyelme eklektikus alapon a philosophia egész rendszerére kiterjed. Athenaios a dialogusnak Platontól kölcsönzött formájában az irodalomtörténeti és régiségtani anyagnak oly hatalmas tömegét tárja fel, mely a választott művészi formával sehogyszem illik ugyan össze, de — mint anyag — megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a modern irodalomtörténeti kutatásoknak.

A kornak tudományellenes irányát legvilágosabban juttatja kifejezésre Sextus Empiricus, a philosophus, aki áthatva az Akadémia skepsisétől, azt az összes szaktudományokra kiterjeszti s külön-külön vitairatokban igyekszik kimutatni minden egyes tudományra nézve, hogy eredményei erősen kétségbevonhatók és megbízhatatlanok. Az általános áramlatnak megfelelően a retorika is egészen elszakad a gyakorlati élettől s pusztán formális művészetté lesz, melyet az iskolákban tanítanak, intim körben gyakorolnak s melynek semmi egyéb célja nincs, mint hogy a szónokok tisztán külsőleg eszközökkel a befejezett művészet illuzióját keltsék s önmagukat bámultassák.¹ Ezt az irányt újabban új-sophistiká-

¹ Croiset: Histoire de la littérature grecque² (Paris, 1901), V, 550.

nak szokás nevezni s az elnevezés találó is. Emlékeztetnek a régi sophistákra, mert az értelem és mélyebb érzések elhanyagolásával egyenesen a fülre kívánnak hatni s ezen keresztül elkábítani igyekeznek a hallgatóságot. Önként kínálkozott példa gyanánt a régi Gorgias-féle retorika közvetlen folytatása, az asianismus s tényleg az új-sophistika első kísérletezései ebben a mederben is haladnak. Így Favorinus, a Dion tanítványa, mestere nyomdokait elhagyva, már hajlik az asianista pompa felé. Ha nem lépett volna közbe az atticista grammatika, mely a nyelvtisztaság szigorú hangsúlyozásával egyúttal a stílust is mindjobban szorította az attikai classicismus felé, az új-sophisták teljesen elmerültek volna az ázsiai bombastban. Így azonban Herodes Atticus és Aelius Aristides újból Demosthenest és Platont állítják fel stílusminták gyanánt s minden törekvésük az, hogy velük versenyezzenek, illetve túlszárnyalják őket. Csakhogy ez természetesen hiú kísérlet marad. A két nagy attikai mester művészete az életből és a természetből nőtt ki egy nagy gondolatoktól és érzésektől hevített geniének souverain alkotóképességétől támogatva. Oly tulajdonságok, melyek az új-sophistáknál teljesen hiányoztak. Némi külsőleges utánzás után szárnyaszegetten hullanak vissza az Isokrates-féle retorika színvonalára, mely minden símasága, finomsága és ragyogása mellett is élettelen és gyakorlatiatlan marad. Egy íróval találkozunk a szépirodalomban, aki valami újat és nagyot akart alkotni s aki — ha a toll nem állt volna oly könnyen a kezében s a gyors és tömeges termelés helyett inkább az elmélyedésre vetette volna a fősúlyt — ezt a célját teljes mértékben el is érte volna s ez az író a syriai Lukianos. Ő a platonai dialógust, miután a Satura Menippea és az attikai vígjáték szellemében egyszerűsítette, a satira és a skepsis kiapadhatatlan küzdőterévé teszi s szemlét tartva a kor összes gvarlóságai, az önálló alkotásra való képtelenség, utánzási mánia, dogmatikus megmerevedés, önhittség és hizelkedés felett, a metsző gúny nyilait bocsátja rájuk inkább mulattató, mint javító célzattal. De nem kíméli a régi görög cultúra hagyományait sem, melyekbe kortársainak nagy része, mint mentődeszkába, göresösen kapaszkodott

bele. Különösen a régi pogány mythológiát és cultust támadja nagy kedvvel és erővel.¹ Mintha csipős gúnyval telített írásaiban a kor lelkiismeretét hallanók megszólalni, mely egy hanyatló cultúrvilág utolsó lépcsőfokán vergődve, kimerültségében és tehetetlenségében önmagára mondja ki a halálos ítéletet. A keresztyénséggel szemben elutasító állásponton van, de azért, hogy kíméletlen szatirájával alaposan hozzájárult a régi vallás és philosophia erejébe vetett hit megrendítéséhez, akaratlanul is szövetséges-társává lett a keresztyéneknek az antik görög polytheismus ellen folytatott küzdelmükben.

DARKÓ JENŐ.

¹ V. ö. Istenek párbeszéde. Ikaromenippos. Prometheus. A megcáfolt Zeus c. dialogusait (ed. Sommerbrodt. Berlin, 1886.).